

esetében nem lehetséges a teljes körű gyűjtés; ehelyett ezt a követelményt reprezentatív válogatások teljesítenék. A digitális technológia új aggodalmakat is támaszt amiatt, hogy lehetőség van a beszolgáltatott dokumentumok jogszerűtlen megváltoztatására, sokszorosítására és terjesztésére. A kiadóknak és könyvtárosoknak össze kell fogniuk annak biztosítása érdekében,

hogy a beszolgáltatott dokumentumok használóinak és a szerzői jog tulajdonosainak jogos igényei érvényesüljenek ebben a most kialakuló környezetben

(Ford.: Murányi Lajos)

Elfogadta az IFLA elnöksége a 2011. december 7-i ülésén (Hága, Hollandia)

Kötelező letét vagy „köteles harács”? – gondolatok a kötelezpéldány-szolgáltatás céljairól

DANCS Szabolcs

Az IFLA közlemény fordítása

Az elektronikus kiadványok kötelezpéldányainak szolgáltatásáról szóló eszmecsere¹, amely az utóbbi időben bontakozott ki a kiadói iparág és a könyvtári szféra szereplői között, arra hívta fel a figyelmünket, hogy olykor maguk az érdekelt könyvtárosok sem rendelkeznek világos elképzelésekkel a kötelezpéldány-rendeletek célkitűzéseit illetően.

Ezért tartottam fontosnak, hogy az IFLA 2011 decemberében napvilágot látott kötelezpéldány-szolgáltatásra vonatkozó közleményének fordítását mielőbb megismertessük a szakmai

nyilvánossággal. A dokumentumból kiemeltem néhány olyan megállapítást, amelyhez az értelmezés egyértelművé tétele érdekében kiegészítést fűztem.

A „megőrzés” mint kulcsfogalom

„A kötelezpéldányoknak fontos szerepe van a nemzeti írott örökség megőrzésében és elérésében.”²

„Az őrző intézménynek biztosítania kell továbbá a kötelezpéldányok megőrzését.”

A megőrzést az IFLA-állásfoglalás már az első mondatában megemlíti. A kiadók és könyvtárak

között létrejövő különféle egyeztető fórumokon mi is hangsúlyoztuk, hogy felfogásunkban a kötelespéldányok beszolgáltatása mindenekelőtt a nemzeti kultúrvagyon hosszú távú megőrzését szolgálja, amely megőrzés – természetesen – nem önmagáért való, végső célja a szolgáltatás, mindenekelőtt pedig a tudományos megismerésre irányuló – jelen és jövőbeli – kutatói tevékenység támogatása.

A megőrzés és elérés kapcsolatára hívja fel a figyelmet az állásfoglalás egy másik mondata: „*A beszolgáltatandó példányok számát arra a minimális mennyiségre kell korlátozni, amennyi a jelen igényeinek ésszerű kielégítéséhez és a jövőbeni elérés végett szükséges hosszú távú megőrzéshez elegendő*”. A „megőrzés” tehát kulcsfogalom mindazok érvrendszerében, akik igyekeznek a piaci szféra érintettjeit meggyőzni a kötelespéldány-szolgáltatás hasznosságáról, hogy egyszersmind megteremtsék a szükséges alapot a jogszabályi előírások hatékony érvényesítéséhez elengedhetetlen társadalmi konszenzushoz.

Érdekellentét?

„*A kiadók és a könyvtárak közösen munkálkodnak annak érdekében, hogy a kötelespéldányokra vonatkozó szabályozás világszerte sikeresen működjön, tekintet nélkül arra, hogy milyen formátumról vagy technológiáról van szó.*”

Már a közlemény második mondata felhívja a figyelmet a könyvkiadók és könyvtárak kapcsolatának fontosságára, valamint a kötelespéldányra vonatkozó megfontolások között találjuk a következő, ugyancsak kiemelés érdemlő kitételt: „*fontos alapelv, hogy a kötelespéldányokat megőrző könyvtárak [...] a kiadókat ne tegyék ki értelmetlen igényeknek, és hogy a kiadók a beszolgáltatás követelményeinek egyszerűen és könnyen tudjanak eleget tenni.*”

A két szféra szereplői közötti viszonyt ugyanakkor némiképp beárnyékolják a régi sztereotípiák, illetve az azokból fakadó kölcsönös vádaskodások. Egyes kiadók a „non-profit gondolkodást,”

a privát szektor érdekeinek vétkes figyelmen kívül hagyását róják fel az amúgy – vélekedésem szerint – „jobb sorsra érdemes” könyvtári alkalmazottaknak, míg utóbbiak előszeretettel feledkeznek meg arról, hogy a könyvkiadás nem csupán a népszerű művek, lektűrök piacra dobását jelenti, hanem a kevésbé jól jövedelmező, tudományos igényű munkák megjelentetését is kedvezőtlen piaci környezetben. A – látszólagos – érdekellentétek indukálta vita nem új keletű, és nem egyszer éppen a kötelespéldány-kérdés körül kulminálódik. Így történt például „a nyomdatermékek tudományos célokra szolgáló kötelespéldányainak beszolgáltatásáról” szóló 1897. évi XLI. törvénycikk megjelenése idején is, mert a törvény a kiadók és nyomdák harsány elégedetlenségét vonta maga után. Az Esti Újság „köteles harács”-ról és a könyvtárak „potya”-példányairól cikkezett.³

Napjainkban a könyvtárak és kiadók csatája a külföldi frontokon is zajlik, szerepük, feladataik folyamatos újragondolására készítetve az identitáskeresésben általában amúgy is aktív könyvtárosokat. Érdekes szemlélet, és a könyvtárak szerepének különös (félre)értelmezése olvasható ki például *Arnaud Nourry*nak, az Hachette Livre kiadói csoport elnök-vezérigazgatójának a legutóbbi párizsi könyvszalonnán alkalmával adott interjújából, amelyben azt fejtegeti, hogy az elektronikus könyvek kölcsönzése azért nem prioritás a kiadók számára, mert a könyvtárak fő célkitűzése nem más, mint az anyagi javakban szükölködők állami támogatása, és minekutána az e-könyvolvasó-készülékek tulajdonosai nem sorolhatók ebbe a csoportba, a könyvtár missziójával nehezen egyeztethető össze az e-könyvek kölcsönzése.⁴ A szociális funkciót előtérbe állító érvelés indokoltságát azonban az ilyen irányú vizsgálódások kevésbé támasztják alá. Meggyőző erejű például a Library Journal negyedévente megjelenő melléklapja, a Patron Profiles legelső, 2011 októberében megjelent száma⁵, amely egy közelmúltban elvégzett felmérés eredményeit ismerteti. Ebből – többek között – kiderül, hogy aligha tartható az a vélekedés, amely szerint a könyvkölcsönzés a kiadói bevételek csökke-

néséhez vezet. Valójában az a helyzet, hogy az olvasók jellemzően a könyvtárakban ismerkednek meg azokkal a művekkel, amelyeket azután megvásárlásra kiválasztanak. Az aktív olvasók egyszersmind aktív könyvvásárlók, ilyenformán a könyvtár a kiadók egyik fontos marketingpartnere. (A mi szemszögünkből, sajnos, gyöngéje lehet ezeknek az állításoknak, hogy egy alapvetően más gazdasági környezetben végzett amerikai felmérés eredményeire építenek.)

Magyar viszonylatban érezhető áttörést jelentett a kiadói iparág és a könyvtárak vitájában az Országgyűlési Könyvtárban 2012 októberében megrendezett, „Nemzeti emlékezet és digitális hozzáférés – digitális emlékezet és nemzeti hozzáférés. Elektronikus dokumentumok a könyvtárakban” című konferencia, ahol a közös érdek és egymásrautaltság felismerése az együttműködés és a párbeszéd fontosságáról győzte meg a kiadói és könyvtári oldal képviselőit.

A kötelezpéldány mint a gyarapítás forrása

„A beszoigáltatandó példányok számát arra a minimális mennyiségre kell korlátozni, amennyi a jelen igényeinek ésszerű kielégítéséhez és a jövőbeni elérés végett szükséges hosszú távú megőrzéshez elegendő. A szabályozást nem szabad arra felhasználni, hogy az ország könyvtárai ingyenes kiadványokhoz jussanak hozzá.”

Az állásfoglalásból azt olvashatjuk ki, hogy a kötelezpéldány-szoigáltatásnak tipikusan nem feladata, hogy – afféle közvetett állami dotációként – a kiadványok gyűjtőköri alapokon nyugvó elosztása révén támogassa a gyarapítási forrásokban szűkölködő szakkönyvtári vagy nyilvános könyvtári ellátást. Európában a kötelezpéldányra jogosult közgyűjtemények jellemzően egy jól körülhatárolható, kevés tagból álló intézményi kört alkotnak. Csehországban például a hatályos jogszabály⁶ értelmében a *Cseh Nemzeti Könyvtár* (Národní knihovna

České republiky), a brünni *Morva Tartományi Könyvtár* (Moravská zemská knihovna v Brně), az *Olmützi Állami Tudományos Könyvtár* (Vědecká knihovna v Olomouci) és a kiadó székhelye alapján illetékesként megállapított állami könyvtár részesülnek kötelezpéldányban az országban megjelent – nem periodikus-jelleű – kiadványokból. Svédországban a nemzeti könyvtár mellett hat egyetemi könyvtár jogosult egy-egy kötelezpéldányra.⁷

Összefoglalva: a megőrzés és az elérésről való gondoskodás minimális céljain való indokolatlan „túlterjeszkedés” a kurrens piacba való beavatkozást jelent, amelynek hatásaként a piaci szereplők – közel sem meglepő módon – a tevékenységük megsarcolásaként, „kötelezpéldányadóként” (vö. „köteles harács”) értelmezik azt az intézményt, amelynek egyébiránt maguk is haszonélvezői.

„Kötelező letét”

„Az őrző intézménynek biztosítania kell, hogy a beszoigáltatott dokumentumokról gondoskodjanak, azokat felelős és megbízható módon kezeljék.”

A közlemény eredeti, angol nyelvű szövegében az „őrző intézmény” helyén a „letétkezelő”-nek is fordítható „custodian” szó szerepel. Vélekedésem szerint az angol „legal deposit”, a francia „dépôt légal” jobban kifejezi az intézmény jogi természetét, mint a német „Pflichtexemplar”, illetve ennek magyar tükörfordítása, a „kötelezpéldány” kifejezés. Míg utóbbi a kiadványok előállítóinak, addig az angol és francia kifejezés a kötelezpéldányra jogosult közgyűjteményeknek a kötelezettségét domborítja ki, lévén jogi értelemben a letéteményes az, akit kötelezettség terhel a letévtől rábízott dolog megőrzésére vonatkozóan. A „kötelezpéldány” szó elsődleges olvasata tehát egy némiképp fonák jogi értelmezést sugall, a „kötelező letét” fogalma ugyanakkor, miközben magában foglalja az – alapértelmezésben jogosultnak tekintendő – letévtől kötelezettségét

a példányok letétbe helyezésére, kellőképpen hangsúlyozza a közgyűjtemények (letétkezelők) kötelezettségét a megőrzés tekintetében.

Összegzés

A kötelezpéldány-szolgáltatás mindenekelőtti célja tehát a nemzeti kiadványtermés korántsem öncélú, a jövőbeni kutatás és művelődés feltételeit megeremítő, hosszú távú megőrzésének biztosítása, amelyet lehetőség szerint a piaci érdekek figyelembevételével, azok sérelme nélkül szükséges megvalósítani. Ezt szolgálja a kötelezpéldányok letét-jellegének hangsúlyozása, valamint a könyvtári gyarapítás közvetett dotációjának korszerű szemléleten nyugvó, megfontolt gyűjteményszervezési politikát lehetővé tevő, közvetlen támogatási rendszerrel való felváltása.

Irodalom

1. Ennek egyik fontos állomása volt a MKE Jogi Szekció által szervezett „Elektronikus kötelezpéldány-szolgáltatás” című

kerekasztal-beszélgetés, amely a Magyar Könyvtárosok Egyesülete 44. vándorgyűlése keretében került megrendezésre, Győrben, 2012. július 13-án. A vitaindító előadás nyomtatásban is megjelent, ld.: DANCS Szabolcs: Az elektronikus kötelezpéldányok könyvtári szolgáltatása = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 59. évf. 2012. 10. sz. 407–414. p.

2. A fejezetcímeket követő idézőjeles kiemelések a Könyvtári Figyelő jelen számának 751-753. oldalain megjelent, „IFLA-állásfoglalás a kötelezpéldányokról” címet viselő dokumentumból valók.
3. A kötelezpéldány-szolgáltatás magyarországi történetéről bővebben TÓTH András vonatkozó művében olvashatunk: TÓTH András: A kötelezpéldány-szolgáltatás története Magyarországon – <http://mek.oszk.hu/03200/03248/03248.htm>
4. <http://www.actualitte.com/bibliotheques/ebooks-les-bibliotheques-fatiguees-du-comportement-de-hachette-36770.htm>
5. Library patrons and ebook usage = Library Journal. Patron Profiles, vol. 1. no. 1. (October, 2011.)
6. Zákon o neperiodických publikacích č. 37/1995 Sb. ze dne 8. února 1995 – http://www.nkp.cz/pages/weba_zakonpv_neper.htm
7. <http://www.kb.se/english/services/deposits/faq/>

Beérkezett: 2012. november 19.

Kibővült a PROQUEST e-könyves szolgáltatása ebrary-címekkel

A ProQuest további négyszázezer, a könyvtárak állományban található e-könyv hozzáférhetővé tételével erősíti szolgáltatását. A ProQuest Serials Solutions 2011 elején indexelte a HathiTrust tartalmát a Summon Discovery Service nevű szolgáltatásában, néhány hónappal később bemutatta az ebrary teljes szövegű keresőjét, most pedig valamennyi ebrary-címet kereshetővé tettek.

A cég „Global Student E-book” elemzéséből kiderült, hogy a megkérdezettek 47%-a azért nem használja az e-könyveket, mert nincs róluk tudomása. Azáltal, hogy a Summon Discovery indexeli az összes ebrary-címet, megoldódik ez a probléma.
(http://www.serialssolutions.com/en/press_room/detail/2020)